

**PEMELUKAN ISLAM PASANGAN PERKAHWINAN
SIVIL: ISU BERBANGKIT
DAN CADANGAN PENAMBAHBAIKAN MENURUT
UNDANG-UNDANG MALAYSIA**

*(Conversion to Islam by Civil Marriage Spouses: Emerging Issues
and Suggestions for Improvement According to Malaysian Law)*

Zuliza Mohd. Kusrin
zuli@ukm.edu.my

Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam,
Universiti Kebangsaan Malaysia,
43000 Bangi, Selangor.

Nurhidayah Muhammad Hashim
nurhi923@salam.uitm.edu.my

Akademi Pengajian Islam Kontemporari (ACIS),
Universiti Teknologi Mara (UiTM),
40450, Shah Alam.

Abstrak

Salah satu konflik perundangan dalam undang-undang keluarga di Malaysia yang berlaku ialah pemelukkan Islam salah seorang daripada pasangan perkahwinan sivil ke agama Islam. Mereka berdepan dengan isu dalam menentukan undang-undang keluarga manakah yang terpakai ke atasnya dan mahkamah manakah mempunyai bidang kuasa mendengar kesnya. Adakah mereka masih terikat dengan undang-undang keluarga sivil dalam menentukan permohonan perceraian, tuntutan nafkah, hak penjagaan anak dan harta pusaka? Ataupun adakah selepas memeluk agama Islam, undang-undang dirinya bertukar kepada undang-undang Islam yang membolehkan tuntutan dibuat berdasarkan undang-undang keluarga Islam di mahkamah syariah? Isu kekeluargaan yang dikategorikan sebagai undang-undang diri (*personal law*) ini bukan sahaja boleh menjejaskan perpaduan rakyat, malah turut memberikan kesan kepada kesucian agama Islam di Malaysia. Makalah ini bertujuan membincangkan beberapa isu yang melingkari kes pemelukkan Islam pasangan perkahwinan sivil dan turut menawarkan beberapa cadangan penyelesaian menurut peruntukan undang-undang keluarga di Malaysia.

Kata kunci: perkahwinan, memeluk Islam, bidang kuasa, mahkamah syariah, undang-undang keluarga

Abstract

One of legal conflicts in family law in Malaysia is conversion to Islam by one spouse from a civil marriage. Such parties encounter several vital issues, including which family law system and which court has the jurisdiction to hear and decide their divorce proceedings and whether they are still subjected to civil family law in determining the application for divorce, maintenance, child custody and inheritance, or whether they are subject to Islamic law upon their conversion and their claims are to be made at the Syariah court. Those family issues that are categorised under personal law have a great impact on the unity of the society and also affects the sanctity of Islamic law in Malaysia. This article aims to discuss some of the issues surrounding the case of conversion to Islam and also suggests some solutions according to the provisions of family law in Malaysia.

Keywords: marriage, conversion to Islam, jurisdiction, syariah court, family law

PENDAHULUAN

Sistem perundangan Malaysia yang terdiri daripada undang-undang sivil dan undang-undang Islam meletakkan pentadbiran hal ehwal kekeluargaan Islam di bawah pentadbiran kerajaan negeri. Pembahagian bidang kuasa ini diperuntukkan dengan jelas dalam Perlembagaan Persekutuan melalui Jadual 9 Senarai 2, bahawa perkara yang melibatkan kekeluargaan orang Islam adalah dalam bidang kuasa kerajaan negeri.¹ Melalui peruntukan ini,

1 Jadual Kesembilan Senarai II—Senarai Negeri, Perlembagaan Persekutuan. Kecuali mengenai Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur, Labuan dan Putrajaya, hukum syarak dan undang-undang diri dan keluarga bagi orang yang menganut agama Islam, termasuk hukum syarak yang berhubungan dengan pewarisan, berwasiat dan tidak berwasiat, pertunangan, perkahwinan, perceraian, mas kahwin, nafkah, pengangkatan, kesahatarafan, penjagaan, alang, pecah milik dan amanah bukan khairat; Wakaf dan takrif serta pengawalseliaan amanah khairat dan agama, pelantikan pemegang amanah dan pemerbadanan orang berkenaan dengan derma kekal agama dan khairat, institusi, amanah, khairat dan institusi khairat Islam yang beroperasi keseluruhannya di dalam negeri; adat Melayu; zakat, fitrah dan baitul mal atau hasil agama Islam yang seumpamanya; masjid atau mana-mana tempat sembahyang awam untuk orang Islam, pewujudan dan penghukuman kesalahan yang dilakukan oleh orang yang menganut agama Islam terhadap perintah agama itu, kecuali berkenaan dengan perkara yang termasuk dalam Senarai Persekutuan; keanggotaan, susunan dan tatacara mahkamah syariah, yang hendaklah mempunyai bidang kuasa hanya ke atas orang yang menganut agama Islam dan hanya berkenaan dengan mana-mana perkara yang termasuk dalam perenggan ini, tetapi tidak mempunyai bidang kuasa berkenaan dengan kesalahan kecuali setakat yang diberikan oleh undang-undang persekutuan; mengawal pengembangan doktrin dan kepercayaan dalam kalangan orang yang menganut agama Islam; penentuan perkara mengenai hukum dan doktrin syarak dan adat Melayu.

semua perbicaraan kes kekeluargaan bagi orang Islam berada di bawah bidang kuasa mahkamah syariah, manakala kes yang melibatkan orang bukan Islam dibicarakan di mahkamah sivil.

Apabila melibatkan dua bidang kuasa yang berbeza dalam beberapa keadaan, berlaku pertindihan bidang kuasa antara dua mahkamah, iaitu antara mahkamah sivil dengan mahkamah syariah dalam memutuskan sesuatu kes. Secara asasnya, isu konflik bidang kuasa antara mahkamah syariah dengan mahkamah sivil yang pernah berlaku sebelum ini diselesaikan dengan adanya pindaan kepada Perkara 121(1A) Perlembagaan Persekutuan pada tahun 1988². Pindaan tersebut yang bertujuan meleraikan konflik bidang kuasa antara kedua-dua mahkamah tersebut dengan jelas menegaskan bahawa hal ehwal yang melibatkan agama Islam berada di bawah bidang kuasa eksklusif mahkamah syariah. Dengan itu, mana-mana pasangan yang menghadapi masalah berkenaan isu keluarga dan tuntutan mungkir janji perkahwinan, nafkah tertunggak dan hak *hadanah* (memelihara), tidak lagi boleh membuat permohonan di mahkamah sivil. Keputusan ini sekaligus memberikan jawapan tegas bahawa mahkamah sivil tidak berhak lagi mendengar dan memutuskan apa-apa kes yang melibatkan perkahwinan orang Islam selepas pindaan tersebut.

Walau bagaimanapun, tidak dinafikan masih lagi wujud konflik perundangan dalam undang-undang keluarga di Malaysia, iaitu berkenaan pemelukan Islam pasangan perkahwinan sivil ke agama Islam. Pasangan yang pernah perkahwin di bawah perundangan sivil dan kemudiannya salah seorang daripada pasangan tersebut memeluk agama Islam, mereka berdepan dengan masalah undang-undang keluarga manakah yang terpakai ke atas kes mereka dan mahkamah manakah yang mempunyai bidang kuasa mendengar permohonan kes tersebut? Makalah ini bertujuan untuk mengupas isu pemelukan Islam oleh salah seorang daripada pasangan

---

2 Perkara 121 Kuasa Kehakiman Persekutuan.

Maka hendaklah ada dua mahkamah tinggi yang setara bidang kuasa dan tarafnya, iaitu –
(a) satu di Negeri-Negeri Tanah Melayu, yang dikenali sebagai Mahkamah Tinggi Malaya dan yang mempunyai pejabat pendaftarannya yang utama di mana-mana tempat di Negeri-Negeri Tanah Melayu yang ditentukan oleh Yang di-Pertuan Agong; dan

(b) satu di negeri Sabah dan Sarawak, yang dikenali sebagai mahkamah tinggi di Sabah dan Sarawak dan yang mempunyai pejabat pendaftarannya yang utama di mana-mana tempat di negeri Sabah dan Sarawak yang ditentukan oleh Yang di-Pertuan Agong;

(c) (Dimansuhkan)

dan mana-mana mahkamah bawahan yang diperuntukan oleh undang-undang persekutuan dan mahkamah tinggi dan mahkamah bawahan itu hendaklah mempunyai apa-apa bidang kuasa dan kuasa yang diberikan oleh atau di bawah undang-undang persekutuan.

(1A) Mahkamah yang disebut dalam Fasal (1) tidaklah mempunyai bidang kuasa berkenaan dengan apa-apa perkara dalam bidang kuasa mahkamah syariah.

perkahwinan sivil dan isu perundangan yang berbangkit seperti penentuan status perkahwinan, penentuan pewarisan harta, dan penentuan hak jagaan dan agama anak-anak mereka menurut perundangan di Malaysia dan menawarkan beberapa cadangan penambahbaikan berhubung dengan isu ini.

ISU PEMAKAIAN UNDANG-UNDANG KELUARGA BERDASARKAN AGAMA PASANGAN

Seperti yang dibincangkan sebelum ini, terdapat dua sistem undang-undang yang terpakai di Malaysia, iaitu undang-undang Islam dan undang-undang sivil. Undang-undang sivil dilaksanakan secara meluas dalam semua aspek undang-undang awam dan juga undang-undang persendirian. Penggubalan sesuatu rang undang-undangnya dilaksanakan pada peringkat persekutuan dan memerlukan persetujuan dua pertiga majoriti Parlimen. Undang-undang Islam pula dipayungi oleh kuasa sultan dan kedudukannya diletakkan di bawah tadbir urus kerajaan negeri masing-masing. Bagi negeri yang tidak mempunyai sultan serta Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur, Putrajaya dan Labuan, pentadbiran undang-undang Islamnya terletak di bawah bidang kuasa Yang di-Pertuan Agong. Di samping Perlembagaan yang menyenaraikan bidang kuasa yang berbeza antara negeri dengan persekutuan, bidang kuasa terperinci mahkamah syariah diperuntukkan dalam beberapa statut yang lain. Akta dan Enakmen Pentadbiran Agama Islam menyenaraikan bahawa mahkamah syariah terbahagi kepada tiga peringkat, iaitu mahkamah rendah, mahkamah tinggi dan mahkamah rayuan yang mempunyai bidang kuasa ke atas orang yang beragama Islam sahaja. Sebagai contoh, Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Selangor) 2003 melalui Seksyen 61 memperuntukkan bahawa mahkamah tinggi syariah hanya berkuasa mendengar dan memutuskan semua tindakan dan prosiding semua pihak, yakni orang Islam dan yang berhubung dengan perkara:

1. Pertunangan, perkahwinan, rujuk, perceraian, pembubaran perkahwinan (*fasakh*), *nusyuz*, atau pemisahan kehakiman (*faraq*) atau apa-apa perkara yang berkaitan dengan perhubungan antara suami isteri.
2. Apa-apa pelupusan atau tuntutan harta yang berbangkit daripada mana-mana perkara yang dinyatakan dalam subperenggan (i).
3. Nafkah orang tanggungan, kesahatarafan, atau penjagaan atau jagaan (*hadanah*) budak-budak.
4. Pembahagian atau tuntutan harta sepencarian.

5. Wasiat atau alang semasa *marad-al-maut*.
6. Alang semasa hidup, atau penyelesaian yang dibuat tanpa balasan yang memadai dengan wang atau nilai wang oleh seorang Islam.
7. Wakaf atau nazar.
8. Pembahagian dan pewarisan harta berwasiat atau tak berwasiat.
9. Penentuan orang-orang yang berhak kepada bahagian harta pusaka seseorang si mati yang beragama Islam atau bahagian-bahagian yang kepadanya masing-masing orang itu berhak.
10. Pengisytiharan bahawa seseorang itu bukan lagi orang Islam.
11. Pengisytiharan bahawa seseorang yang telah mati itu ialah seorang Islam atau sebaliknya pada masa kematiannya.
12. Pentadbiran masjid-masjid.
13. Perkara-perkara lain yang berkenaan dengannya bidang kuasa diberikan oleh mana-mana undang-undang bertulis.

Peruntukan sedemikian jelas menunjukkan bidang kuasa mahkamah syariah adalah sangat terhad, hanya tertakluk pada pihak yang beragama Islam sahaja dan tidak mempunyai bidang kuasa ke atas mereka yang bukan Islam. Bagi orang yang bukan Islam pula, mereka tertakluk pada Akta Membaharui Undang-Undang (Perkahwinan dan Perceraian) (AMU) yang diperkenalkan pada tahun 1976 bagi mengawal selia urusan perkahwinan dan juga urusan selepas perceraian. Perkara ini dinyatakan dengan jelas dalam seksyen 3 AMU:

Kecuali sebagaimana diperuntukkan dengan nyata sebaliknya, Akta ini hendaklah dipakai bagi semua orang dalam Malaysia dan bagi semua orang yang berdomisil di Malaysia tetapi tinggal di luar Malaysia.

Jelasnya kedua-dua set undang-undang ini membezakan orang yang memakai undang-undang tersebut berdasarkan agama, dan bukan kepada faktor lain seperti bangsa, warna kulit dan sebagainya. Oleh sebab itu, wujud masalah apabila salah seorang daripada pasangan atau kedua-keduanya bertukar agama; sama ada daripada bukan Islam kepada Islam atau (sekiranya ada) daripada Islam kepada bukan Islam.

Berhubung dengan urusan perkahwinan dan perceraian, setiap orang Islam di Malaysia tertakluk pada Undang-undang Keluarga Islam negeri masing-masing. Senarai negeri dan persekutuan dalam Perlembagaan Persekutuan membezakan bidang kuasa kedua-keduanya menyebabkan

setiap negeri mempunyai undang-undang Islam masing-masing; yang terdiri daripada akta bagi wilayah-wilayah Persekutuan atau enakmen bagi negeri-negeri, berjumlah 14 statut semuanya.³ Walaupun wujud sejumlah statut yang banyak, kebanyakan negeri di Malaysia mempunyai peruntukan yang hampir sama, dengan sedikit perbezaan dalam struktur dan pemilihan perkataan dalam beberapa peruntukan sahaja. Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 Pindaan 2006 (Akta 303) (AUKI) sebagai mewakili semua statut yang diguna pakai di Malaysia.

Isu yang kerap ditimbulkan dan menjadi bahan perbincangan pakar undang-undang di Malaysia adalah berkenaan dengan pasangan yang asalnya bukan Islam dan berkahwin menurut AMU dan kemudiannya salah seorang daripadanya atau pasangan tersebut memeluk agama Islam. Persoalannya, set undang-undang manakah yang seharusnya mengawal selia urusan perkahwinan dan perceraian mereka selepas memeluk agama Islam? Walaupun secara jelas dinyatakan AMU tidak terpakai kepada orang beragama Islam, namun begitu, dalam kes ini terdapat peruntukan bahawa pengesahan dikri perceraian atas alasan memeluk Islam hendaklah merujuk AMU. Hal ini dinyatakan dengan jelas dalam seksyen 3(3) AMU, iaitu:

Akta ini tidak boleh dipakai bagi seseorang Islam atau bagi seseorang yang berkahwin di bawah Hukum Syarak dan tiada sesuatu perkahwinan boleh diupacarakan atau didaftarkan di bawah Akta ini jika salah seorang daripada pihak dalam perkahwinan itu menganut agama Islam; tetapi tiada apa-apa jua dalam seksyen ini boleh diertikan sebagai menghalang sesuatu mahkamah yang di hadapannya suatu petisyen perceraian telah dibuat di bawah seksyen 51 daripada memberi dikri perceraian atas petisyen daripada satu pihak kepada pihak yang satu lagi itu telah masuk Islam, dan dikri itu adalah, walau apa pun undang-undang bertulis lain yang berlawanan, sah terhadap pihak kepada perkahwinan itu yang telah masuk Islam sedemikian itu.

Pada masa yang sama, undang-undang keluarga Islam memperuntukkan bahawa penentuan mana-mana orang bukan Islam yang memeluk Islam hendaklah diputuskan oleh mahkamah syariah. Perkara ini dinyatakan dengan jelas dalam seksyen 46 AUKI:

(2) Jika salah satu pihak kepada sesuatu perkahwinan bukan Islam memeluk

3 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 [Akta 303], Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Kedah 1984, Kelantan 1983, Melaka 1983, (Negeri Johor) 2003, (Negeri Selangor) 2003, (Negeri Sembilan) 1983, Pahang 1987, Perak 1984, Perlis 2006 (Pindaan 2008), Pulau Pinang 1985, Sabah 2004, Selangor 1984, Terengganu 1986.

agama Islam, maka perbuatan yang demikian tidak boleh dengan sendirinya berkuat kuasa membubarkan perkahwinan itu melainkan dan sehingga disahkan sedemikian oleh Mahkamah.

Kedua-dua peruntukan ini sangat jelas bertentangan antara satu dengan yang lain. Di satu sudut, AMU memperuntukkan bahawa undang-undang tersebut khusus untuk orang bukan Islam sahaja, manakala AUKI pula adalah untuk orang beragama Islam. Pada masa yang sama, AMU memperuntukkan bahawa undang-undang tersebut juga mempunyai bidang kuasa memutuskan perkahwinan apabila salah seorang daripada pasangan memeluk Islam yang tidak selari dengan peruntukan dalam AUKI yang mengkhususkan bahawa mahkamah syariah mempunyai bidang kuasa mengesahkan pembubaran perkahwinan kerana berbeza agama. Konflik perundangan yang wujud antara undang-undang sivil dengan undang-undang Islam dalam isu pemelukan Islam memberikan implikasi besar dan berterusan dalam menentukan undang-undang manakah yang terpakai dan mahkamah manakah yang mempunyai bidang kuasa mendengar kes sebegini.

ISU BERBANGKIT AKIBAT KONFLIK KETIDAKJELASAN UNDANG-UNDANG YANG TERPAKAI

Pengesahan Status Perkahwinan Sivil Sebelum Pemelukan Islam

Dari aspek perundangan secara umum, seorang Islam tertakluk pada undang-undang keluarga Islam dan berada di bawah bidang kuasa mahkamah syariah dalam semua urusan kekeluargaan. Seksyen 4 AUKI sebagai contoh, memperuntukkan dengan jelas pemakaian Undang-undang Keluarga Islam terhadap orang Islam:

Kecuali sebagaimana diperuntukkan dengan nyata selainnya, Akta ini terpakai bagi semua orang Islam yang tinggal dalam Wilayah Persekutuan dan bagi semua orang Islam yang bermastautin dalam Wilayah Persekutuan tetapi tinggal di luar Wilayah Persekutuan.

Peruntukan ini jika difahami secara literal menunjukkan bahawa apabila seseorang yang asalnya bukan Islam, dan kemudiannya memeluk agama Islam, maka dia boleh dianggap secara automatik akan turut tertakluk di bawah undang-undang Islam dan dibicarakan di mahkamah syariah. Oleh itu, segala perkara berkaitan dengan undang-undang keluarga Islam akan

turut terpakai ke atas saudara baharu tersebut.

Pada masa yang sama, AUKI juga memperuntukkan bahawa sesuatu perkahwinan akan terubur apabila salah seorang daripada pasangan bertindak untuk murtad atau keluar daripada agama Islam. Seksyen 46 AUKI memperuntukkan:

(1) Jika salah satu pihak kepada suatu perkahwinan itu murtad atau memeluk sesuatu kepercayaan selain Islam, maka perbuatan yang demikian tidak boleh dengan sendirinya berkuat kuasa membubarkan perkahwinan itu melainkan dan sehingga disahkan sedemikian oleh mahkamah.

(2) Jika salah satu pihak kepada sesuatu perkahwinan bukan Islam memeluk agama Islam, maka perbuatan yang demikian tidak boleh dengan sendirinya berkuat kuasa membubarkan perkahwinan itu melainkan dan sehingga disahkan sedemikian oleh mahkamah.

Peruntukan tersebut menunjukkan bahawa status berlainan agama akan menjadi sebab sesuatu perkahwinan tidak terubur dengan sendiri tetapi perlu disahkan oleh mahkamah syariah. Oleh itu, apabila berlaku kes yang melibatkan salah seorang daripada pasangan bukan beragama Islam, maka peruntukan ini boleh difahami bahawa pasangan yang memeluk Islam berhak untuk ke mahkamah syariah menggunakan seksyen 46 dan membubarkan perkahwinan menggunakan kuasa mahkamah syariah.

Namun begitu, kefahaman umum ini tidak berlaku apabila AMU memperuntukkan sebaliknya. Seksyen 51 AMU memperuntukkan bahawa:

(1) Jika satu pihak kepada sesuatu perkahwinan telah masuk Islam, pihak yang satu lagi itu yang tidak masuk Islam boleh mempetisyen untuk perceraian:

Dengan syarat bahawa tiada sesuatu petisyen di bawah seksyen ini boleh diserahkan sebelum tamat tempoh tiga bulan dari tarikh masuk Islam itu.

(2) Mahkamah boleh, apabila membubarkan perkahwinan itu, membuat peruntukan untuk isteri atau suami, dan untuk nafkah, pemeliharaan dan penjagaan anak-anak daripada perkahwinan itu, jika ada, dan boleh mengenakan apa-apa syarat ke atas dikri pembubaran itu sebagaimana yang difikirkannya patut.

Peruntukan undang-undang keluarga sivil di Malaysia menyatakan bahawa berlainan agama tidak akan secara automatik membubarkan sesuatu perkahwinan yang dilaksanakan secara sivil. Permohonan untuk

membubarkan perkahwinan tersebut hanya boleh dibuat oleh pihak yang tidak memeluk agama Islam atas alasan pemeluk Islam pasangannya. Seterusnya AMU juga menegaskan hanya mahkamah sivil sahaja yang boleh membuat keputusan sesuatu perkahwinan sivil itu terbuang ataupun tidak. Seksyen 8 AMU memperuntukkan:

Tiap-tiap perkahwinan yang diupacarkan dalam Malaysia selepas tarikh yang ditetapkan, kecuali perkahwinan yang tak sah di bawah Akta ini, hendaklah berterusan sehingga dibubarkan –

- (a) Dengan kematian salah satu pihak; atau
- (b) Dengan perintah sesuatu mahkamah yang mempunyai bidang kuasa yang layak; atau
- (c) Dengan suatu dikri yang dibuat oleh sesuatu mahkamah yang berbidang kuasa layak bahawa perkahwinan itu adalah tak sah.

Perkara ini disentuh dengan tegas oleh hakim dalam kes *Ng Swee Pian lwn Abdul Wahid dan Seorang Lagi* [1992] 2 MLJ 425 yang diputuskan dalam tahun 1992. Dalam kes Ng, plaintif dan defendan kedua beragama Buddha berkahwin mengikut Ordinan Perkahwinan Sivil 1952. Pihak suami (defendan kedua) kemudiannya memeluk agama Islam dan memohon kepada Mahkamah Syariah Bukit Mertajam, Pulau Pinang untuk membubarkan perkahwinan yang dibuat secara sivil atas alasan isterinya tidak mengikutnya memeluk agama Islam. Satu notis disampaikan kepada si isteri oleh pihak Kadi yang memberitahu bahawa beliau perlu hadir ke mahkamah syariah untuk mendengar permohonan perceraian tersebut.

Namun begitu, pihak Kadi telah membubarkan perkahwinan tersebut atas alasan plaintif menolak untuk mengikut jejak suaminya memeluk agama Islam. Berdasarkan keputusan tersebut, pihak isteri memfailkan dakwaan di mahkamah tinggi sivil untuk mendapatkan deklarasi bahawa mahkamah syariah tidak mempunyai bidang kuasa untuk membubarkan perkahwinan tersebut dan pembubaran tersebut dianggap terbatal. Pihak plaintif mendakwa bahawa dia berhak untuk membuat permohonan perceraian melalui seksyen 51 AMU atas alasan pemeluk Islam suaminya. Berdasarkan permohonan ini, mahkamah tinggi sivil memutuskan bahawa mahkamah syariah tidak mempunyai bidang kuasa untuk mendengar dan membubarkan perkahwinan sivil tersebut kerana salah seorang daripada pasangan dalam perkahwinan tersebut bukan beragama Islam.

Begitu juga dalam kes *Shamala a/p Sathiyaseelan lwn Dr. Jeyaganesh*

a/l C. Mogarajag [2004] 2 MLJ 241. Mahkamah tinggi sivil dalam penghakimannya menyatakan bahawa:

....although s. 46 of the Islamic Family Law (Federal Territories) Act 1984 gives the syariah court power to confirm that the conversion to Islam by either party to a non-Muslim marriage may dissolve the marriage, this does not seem to be effective to terminate the marriage as far as the other party is concerned. This is because by virtue of ss. 4 and 8 of the Act, such marriage, if valid, shall continue until dissolved: (a) by the death of the parties, (b) by order of a court of competent jurisdiction or (c) by a decree of nullity made by a court of competent jurisdiction.

Hal sedemikian berlaku kerana seksyen 51 AMU menyatakan bahawa jika salah satu pihak daripada perkahwinan sivil memeluk agama Islam, pihak yang tidak memeluk agama Islam boleh memohon untuk bercerai dengan syarat permohonan tersebut dibuat selepas tamat tiga bulan dari tarikh memeluk agama Islam. Seksyen tersebut juga menyatakan bidang kuasa mahkamah sivil yang boleh membuat peruntukan untuk nafkah suami atau isteri, nafkah jagaan dan pemeliharaan anak-anak serta boleh meletakkan apa-apa syarat dalam dikri tersebut.

Pihak yang Memeluk Islam Tidak Mendapat Remedi

Walaupun permohonan untuk membubarkan perkahwinan sivil tersebut menggunakan seksyen 51 AMU boleh dibuat, hanya pihak yang tidak memeluk agama Islam diberi ruang untuk membuat permohonan tersebut. Keadaan ini menjadi isu besar yang melibatkan keupayaan bertindak bagi pasangan yang memeluk Islam. Undang-undang meletakkan bahawa mereka ialah pihak yang menunggu, dan tidak boleh menjadi pihak yang mengambil tindakan. Hakikat yang tersirat melalui peruntukan ini ialah pihak yang memeluk agama Islam sebenarnya dinafikan hak melalui kuasa undang-undang untuk mengambil tindakan membubarkan perkahwinan berdasarkan seksyen 51 tersebut. Hak mereka untuk keluar daripada perkahwinan yang sedia ada menjadi tidak terpelihara apabila permohonan melalui seksyen 51 tersebut tidak bersifat mandatori, tetapi bersifat pilihan. Oleh itu, terpulang kepada pihak yang tidak memeluk agama Islam sama ada hendak membuat permohonan ataupun tidak.

Keadaan ini boleh dilihat dalam kes *Eeswari Visuvalingam lwn Government of Malaysia* [1990] 1 MLJ 86. Perayu telah berkahwin dengan si mati mengikut upacara perkahwinan adat Hindu dan perkahwinan

tersebut didaftarkan di bawah undang-undang sivil, iaitu AMU. Pihak suami kemudiannya memeluk agama Islam. Sebelum kematiannya, si suami menerima pencen sebagai pesara yang berdaftar di bawah Akta Pencen 1980. Sepanjang tempoh suami masih hidup, pihak isteri (perayu) masih kekal berada dalam agama Hindu dan tidak mengemukakan apa-apa tindakan untuk membubarkan perkahwinannya di bawah seksyen 51 AMU. Oleh sebab pihak yang tidak beragama Islam tidak membuat sebarang petisyen untuk pembubaran perkahwinan yang ada, pihak yang memeluk Islam tidak mempunyai kaedah untuk keluar daripada perkahwinan tersebut menggunakan alasan bertukar agama. Bahkan, mahkamah memutuskan bahawa si isteri tersebut masih dianggap isteri yang sah di sisi undang-undang. Dengan pernyataan kedudukan perkahwinan tersebut, si isteri berhak mendapat haknya sebagai isteri, termasuklah mendapat manfaat daripada pihak suami melalui pencennya walaupun pihak suami telah memeluk Islam sebelumnya. Keadaan ini menunjukkan bahawa harta peninggalan dan wang pencen si mati yang beragama Islam masih dianggap hak pasangan yang hidup dan diterima oleh pihak yang bukan Islam, sedangkan perkara ini berlawanan dengan undang-undang keluarga Islam.

Keadaan yang sama turut berlaku dalam kes *Tan Sung Mooi lwn Too Miew Kim* [1994] 3 *MLJ* 117. Dalam kes ini, mahkamah memutuskan bahawa walaupun pihak suami sudah memeluk agama Islam, beliau masih bertanggungjawab menjaga kebajikan hidup isteri yang tidak beragama Islam kerana tindakan pembubaran perkahwinan tidak dibuat oleh pihak yang bukan Islam. Bahkan, dalam kes ini turut dinyatakan dengan jelas bahawa dari sudut undang-undang, mahkamah berkuasa memerintahkan suami membayar nafkah walaupun dia telah memeluk Islam. Peruntukan yang sedemikian telah menyekat dan menafikan hak pihak yang memeluk agama Islam daripada memohon untuk bercerai kerana seksyen 51 hanya memberikan ruang kepada pihak yang tidak memeluk agama Islam untuk mengemukakan permohonan perceraianya.

Pentafsiran sebegini juga dapat dilihat dalam kes *Pedley lwn Majlis Ugama Islam Pulau Pinang* [1990] 2 *MLJ* 307. Pihak yang menuntut, seorang yang beragama Kristian Katolik Roman telah berkahwin dengan perempuan seagama dengannya mengikut upacara Katolik Roman pada 12 Februari 1966. Pada 12 Januari 1997, isterinya telah memeluk agama Islam tanpa pengetahuan pihak suami dan menukar namanya kepada nama baharu berunsur Islam. Pada 12 April 1997, Kadi Besar Pulau Pinang telah menulis kepada pihak yang menuntut dan mengatakan isterinya

telah memeluk agama Islam. Pihak yang menuntut dinasihatkan mengikut isterinya memeluk agama Islam dalam tempoh masa 90 hari. Surat itu juga menyebut bahawa jika dia tidak berbuat demikian, hubungan antara dia dengan isterinya akan tamat mengikut undang-undang Islam. Pihak yang menuntut telah memohon perisytiharan bahawa kemasukan Islam isterinya tidak menamatkan perkahwinan mereka. Dalam penghakiman yang dibuat, hakim mahkamah tinggi sivil telah membuat keputusan bahawa pernyataan Kadi Besar itu tidak akan menjejaskan kedudukan ikatan perkahwinan yang sedia ada dan tidak mengubah status undang-undang sivil sebagai undang-undang yang mempunyai bidang kuasa ke atas perkahwinan tersebut.

Walaupun asasnya, seksyen 3 AMU menjelaskan pemakaian seksyen 51 hanya berlaku terhadap kes apabila salah seorang daripada pasangan memeluk agama Islam. Hakikatnya, peruntukan dalam AMU sebenarnya terpakai ke atas semua urusan berbangkit yang timbul daripada perkahwinan yang ada seperti nafkah dan harta, selagi perkahwinan tersebut didaftarkan di bawah AMU. Dalam kes *Tan Sung Mooi lwn Too Miew Kim* [1994] 3 *MLJ* 117 yang melibatkan isu seorang isteri yang telah bercerai atas alasan pemelukan Islam suaminya masih berhak untuk menuntut nafkah di bawah AMU. Mahkamah agung memutuskan bahawa isteri berhak meneruskan tuntutan di mahkamah sivil kerana AMU masih terpakai ke atas perkahwinan sivilnya.

Hakim mahkamah agong, Mohamad Dzaidin menyatakan:

In the context of the legislative intent of s. 3 and the overall purpose of the Act, the respondent's legal obligations under a non-Muslim marriage cannot surely be extinguished or avoided by his conversion to Islam.

Dalam kes *Kung Lim Siew Wan lwn Choong Chee Kuan* [2003] 5 *All Malayan Review* 260, Mahkamah Tinggi Kuala Lumpur memutuskan bahawa walaupun terdapat percanggahan fakta tentang status Islam defendan dan meskipun defendan seorang Islam, kedudukan itu tidak menyebabkan mahkamah tinggi tidak mempunyai bidang kuasa mendengar dan memutuskan kes tersebut. Walaupun seksyen 3(3) AMU tidak terpakai ke atas orang Islam atau seseorang yang berkahwin menurut undang-undang Islam, namun dalam kes ini, defendan estop (terhalang) daripada menggunakan identiti Islamnya semata-mata untuk mengelak diri daripada bertanggungjawab terhadap perkahwinannya dengan plaintif. Hal ini

disebabkan defendan mengaku beragama Buddha untuk membolehkan perkahwinannya didaftarkan di bawah AMU. Tindakan defendan itu menyebabkan dia terhalang untuk mengisytiharkan dirinya sebagai seorang Islam dan lari daripada tanggungjawabnya di bawah undang-undang sivil. Keputusan penghakiman sedemikian berlaku kemungkinan disebabkan sikap sesetengah pihak yang cuba menjadikan Islam sebagai alasan untuk mengelak daripada tanggungjawabnya.

Implikasi daripada peruntukan seksyen 51 AMU ini ialah sekiranya tiada permohonan dibuat untuk membubarkan perkahwinan tersebut atas alasan pasangannya memeluk agama Islam, saudara baharu tersebut masih tertakluk pada tuntutan-tuntutan lain di bawah AMU seperti kes nafkah, harta sepencarian dan juga penjagaan anak-anak. Hal ini bermaksud, seksyen 51 sebenarnya telah menafikan hak seseorang saudara baharu untuk mengamalkan undang-undang diri atau undang-undang keluarga yang baharu bagi dirinya, iaitu Undang-undang Keluarga Islam. Rentetan daripada itu, seksyen 51 yang disokong juga dengan peruntukan seksyen 3 dan seksyen 8 AMU, sebenarnya masih lagi mengikat seseorang saudara baharu dengan undang-undang keluarga sivil kerana tanggungjawab sivilnya tidak akan terlucut dengan alasan pemelukan Islam.

Hak Pihak Bukan Islam Menuntut Nafkah dan Mewarisi Harta Orang Islam

Menurut undang-undang perwarisan Islam, seseorang bukan Islam terhalang daripada mewarisi apa-apa harta peninggalan seseorang Islam. Walau bagaimanapun, di Malaysia, dalam kes pemelukan Islam salah seorang daripada pasangan perkahwinan sivil, pihak yang tidak memeluk agama Islam berhak mewarisi harta peninggalan bekas pasangannya yang memeluk agama Islam sekiranya perkahwinan sivil mereka masih lagi belum terubuh semasa kematiannya.

Seperti dibincangkan terdahulu dalam kes *Eeswari Visuvalingam lwn Government of Malaysia* [1990] 1 *MLJ* 86, perayu yang telah berkahwin dengan suaminya (si mati) mengikut upacara perkahwinan adat Hindu dan mendaftarkan perkahwinan di bawah AMU, mendapat wang pencen suaminya yang telah memeluk agama Islam. Walaupun perayu tidak mengikut suaminya memeluk agama Islam, beliau tidak pernah mengemukakan apa-apa rayuan untuk membubarkan perkahwinannya di bawah seksyen 51 AMU.

Dalam kes ini, mahkamah tinggi telah membuat keputusan bahawa

perayu tidak berhak terhadap pencen tersebut. Walau bagaimanapun, apabila kes dirayu, mahkamah rayuan memutuskan bahawa tiada bukti yang menunjukkan perkahwinan tersebut telah dibubarkan dan perkahwinan perayu dengan si mati dianggap masih kekal menurut undang-undang perkahwinan sivil. Perayu berhak terhadap wang pencen tersebut kerana beliau termasuk dalam definisi balu dalam Akta Pencen 1980 sebagai isteri si mati yang masih hidup dan perkahwinan mereka dianggap sah menurut undang-undang perkahwinan di Malaysia.

Keengganan pihak yang tidak memeluk agama Islam untuk memohon membubarkan perkahwinannya di bawah seksyen 51 AMU juga ada kaitan untuk kepentingan peribadi. Contohnya dalam kes Eeswari, tindakan balu yang tidak pernah memohon untuk membubarkan perkahwinan Hindu dengan suaminya telah melayakkannya mewarisi wang pencen suaminya. Keputusan penghakiman yang sedemikian jelas bertentangan dengan hukum syarak yang menegah seseorang bukan Islam untuk mewarisi harta orang Islam. Dalam Islam, harta seseorang Islam yang meninggal dunia tanpa meninggalkan ahli waris yang beragama Islam perlu diserahkan ke baitul mal.

Begitu juga dengan urusan melibatkan nafkah isteri, dalam kes *Kung Lim Siew Wan (P) lwn Choong Chee Kuan* [2003] 6 MLJ 6. Mahkamah tinggi sivil memutuskan bahawa walaupun seksyen 3(3) AMU menyatakan bahawa akta tersebut tidak terpakai terhadap seseorang yang beragama Islam, defendan terhalang daripada menggunakan dalihan bahawa beliau telah memeluk agama Islam bagi mengelak tanggungjawab untuk memberikan nafkah di bawah AMU. Perkara ini turut dinyatakan dengan jelas oleh Hakim Dato' Faiza Tamby dalam kes *Shamala*⁴ [2004] 2 MLJ 241 seperti dibincangkan terdahulu. Dalam penghakimannya, beliau menyatakan:

... The fact that the husband had converted to Islam did not change the status of their civil marriage contracted on 5 November 1998. The husband's obligation under the Hindu marriage could not be extinguished or avoided by his conversion to Islam. He further assets, "I think Islam must not be used as escapism by non-Muslim men to run away from their legal obligations which they contracted when they were non-Muslims by merely changing their religion to Islam."

Oleh sebab mahkamah berpegang bahawa perkahwinan mereka masih dianggap sah di bawah undang-undang sivil, maka orang yang memeluk

4 [2004] 2 MLJ 241.

Islam dinafikan haknya untuk berkahwin lain dengan pasangan baharu yang beragama Islam selepas pemelukan agama Islam.

Kes *Isabela Madeline Roy dan Ors lwn Sarimah Low Abdullah & Ors*⁵ [2005] 2 *MLJ* 521 pula merupakan kes yang melibatkan kerahsiaan kemasukan Islam isteri daripada suaminya. Dalam kes ini defendan pertama (isteri pertama) telah meninggalkan suaminya yang dikahwini mengikut Undang-undang Keluarga Sivil. Beliau kemudiannya memeluk agama Islam tanpa pengetahuan suaminya. Defendan pertama kemudiannya berkahwin dengan seorang lelaki Muslim. Suami pertamanya kekal dengan agama bukan Islamnya, kemudian mengaku sebagai seorang duda dan kemudiannya berkahwin dengan defendan kedua. Selepas kematian suami pertama tersebut, anak daripada perkahwinan sivil defendan pertama telah menfailkan saman terhadap defendan pertama, defendan kedua dan lain-lain atas isu pemindahan hak milik harta ayahnya (si mati). Isu yang berkaitan dengan pemelukan Islam ialah kerahsiaan pemelukan Islam defendan pertama (isteri pertama) telah menutup ruang kepada suaminya (si mati) untuk menfailkan permohonan perceraian. Rentetan daripada itu, perkahwinan suaminya (si mati) dengan defendan kedua tidak sah kerana perkahwinan dengan defendan pertama ialah perkahwinan sivil yang bersifat monogami yang menyebabkan suami (si mati) tidak berhak mengamalkan poligami mengikut perkahwinan undang-undang perkahwinan sivil di Malaysia. Oleh itu, pemindahan harta suami (si mati) kepada defendan kedua dan anak-anaknya tidak sah kerana mengikut undang-undang perkahwinan sivil, perkahwinan kedua itu dianggap tidak sah.

Ketidakselarasan Konflik Penghakiman Berkenaan Hak Jagaan Anak dan Penentuan Agama Anak-anak

Satu lagi isu berbangkit selepas pemelukan Islam salah seorang daripada pasangan perkahwinan sivil ialah penentuan agama dan hak penjagaan anak-anak (yang ada) hasil daripada perkahwinan sivil. Dalam hal ini, ibu bapa berkenaan berusaha mendapatkan hak penjagaan anak-anak bagi memastikan anak-anak mereka mengikut agama anutan mereka. Dalam kes pemelukan Islam sama ada ibu atau ayah, sudah pasti wujud penghakiman dan hanya satu pihak sahaja akan mendapat hak jagaan terhadap anak-anak tersebut.

Merujuk Undang-undang Keluarga Islam di Malaysia, sebagai contoh, Akta Undang-undang Keluarga Islam Wilayah Persekutuan 1984 (AUKI)

---

5 (2005) 2 *MLJ* 521.

melalui seksyen 81 menyatakan bahawa hak penjagaan anak-anak kecil yang utama ialah bersama-sama dengan ibu sama ada semasa dalam perkahwinan mahupun apabila berlaku pembubaran perkahwinan. Walaupun ibu merupakan pihak yang utama, namun seksyen 82 pula menjelaskan tentang syarat kelayakan yang perlu, iaitu si ibu mestilah beragama Islam. Syarat kelayakan dilengkapi lagi dengan peruntukan seksyen 83 AUKI yang menjelaskan bahawa ibu akan hilang hak hadanah jika tidak mengamalkan ajaran agama Islam atau murtad. Hal ini menunjukkan bahawa sekiranya ibu tersebut bukan beragama Islam, maka pihak lain, termasuklah bapa yang beragama Islam akan dipertimbangkan oleh mahkamah untuk mendapat hak jagaan terhadap anak-anak yang ada. Apabila satu pihak memeluk Islam, contohnya bapa memeluk Islam dan ibu bukan Islam, maka peruntukan ini menunjukkan bahawa seharusnya bapa akan mendapat hak jagaan tersebut, dan bukanlah si ibu. Namun begitu, dalam banyak kes si bapa memeluk Islam dan mahkamah sivil memberikan hak jagaan kepada si ibu. Keputusan ini jelas bertentangan dengan undang-undang keluarga Islam yang ada.

Penentuan agama anak-anak kebiasaannya dipengaruhi oleh keputusan hak hadanah. Berdasarkan keputusan kes mahkamah, wujud tiga pendekatan berbeza dalam kalangan para hakim dalam menangani isu ini, yang sekali gus memberikan impak berbeza dalam menentukan agama anak-anak. Pertama, kanak-kanak tersebut secara automatik menjadi seorang Muslim dengan mengikut agama baharu ibu atau bapanya yang memeluk Islam. Kedua, pertukaran agama kanak-kanak kepada agama Islam adalah tertakluk pada kebenaran daripada salah satu pihak, sama ada ibu atau bapanya atau penjaganya. Ketiga, penentuan agama kanak-kanak tersebut adalah tertakluk pada keizinan daripada kedua-dua ibu bapanya.

Perkembangan pada penghujung tahun 1990-an, selepas wujudnya pindaan Enakmen Pentadbiran Undang-undang Islam 1991 menyaksikan bahawa pihak mahkamah mengambil pendekatan bahawa izin salah seorang ibu atau bapa diperlukan untuk membolehkan seseorang kanak-kanak menukar agama. Perkara ini dinyatakan dengan jelas dalam Kaedah-kaedah Pentadbiran Perundangan Islam (Pemelukan Agama Islam Orang-orang Belum Dewasa) Selangor 1991.⁶

6 Kaedah-kaedah Pentadbiran Perundangan Islam (Pemelukan Agama Islam Orang-orang Belum Dewasa) Selangor 1991 memperuntukkan:

Kaedah 4. Keizinan ibu bapa atau penjaga.

(1) Tertakluk pada subkaedah (2) dan (4), jika seseorang belum dewasa mempunyai bapa, dia hendaklah mendapatkan keizinan bertulis daripada bapanya sebelum boleh memeluk agama Islam.

(2) Jika ibu kepada orang belum dewasa itu telah dilantik menjadi penjaganya, dia hendaklah mendapat keizinan bertulis daripada penjaga itu (selain bapanya) sebelum dia boleh memeluk

Sehingga tahun 2000, banyak penghakiman kes sebegini mengambil pendekatan bahawa apabila salah seorang sama ada ibu atau bapa memeluk Islam, agama anak-anak yang berumur di bawah 18 tahun, yang lahir daripada perkahwinan sivil adalah mengikut agama baharu ibu atau bapanya, iaitu agama Islam. Pendekatan ini bertepatan dengan peruntukan undang-undang dalam kod Undang-undang Keluarga Islam terdahulu sebelum berlakunya pindaan sekitar tahun 2000. Contohnya, seksyen 70 Enakmen Pentadbiran Perundangan Islam Selangor 1989 yang dimansuhkan menetapkan berkenaan pemelukan agama Islam kanak-kanak seperti yang berikut:

Jika pada saat memeluk agama Islam, seseorang mualaf sama ada lelaki atau perempuan, ada mempunyai anak kandung yang belum mencapai umur baligh mengikut Hukum Syara', kanak-kanak itu adalah memeluk agama Islam pada saat yang sama.

Pendekatan ini dapat dilihat antaranya dalam keputusan kes *Viswalingam lwn Viswalingam*⁷ [1980] 1 *MLJ* 300, *Nur Aisyah Suk bte Abdullah (commat) Asukwinder Kaur a/l Sajhan Singh lwn Harjeet Singh*⁸ [2000] 7 *MLJ* 547 dan *Tan Sung Mooi lwn Too Miew Kim*⁹ [1994] 3 *MLJ* 117.

Dalam kes *Viswalingam lwn Viswalingam*¹⁰ [1980] 1 *MLJ* 300, perceraian berlaku antara pasangan tersebut yang berkahwin mengikut upacara perkahwinan adat Hindu atas alasan pihak suami memeluk agama Islam. Hasil perkahwinan tersebut, mereka dikurniakan tiga orang anak yang berusia 19, 16 dan 14 tahun. Dalam kes ini, mahkamah memutuskan bahawa agama anak-anak yang berusia 16 dan 14 tahun adalah mengikut agama baharu ayahnya, iaitu agama Islam. Dalam kes *Nedunchelian V Uthiradam lwn Nur Shafiqah Mah Singai Annal & Ors*¹¹ [2005] 2 *CLJ* 309 pula, bapa kanak-kanak tersebut mengemukakan permohonan kepada mahkamah sivil agar membatalkan keputusan mahkamah syariah yang

agama Islam.

(3) Tertakluk pada subkaedah (4), jika bapa kepada orang belum dewasa itu telah meninggal dunia, dia hendaklah mendapat keizinan bertulis daripada ibunya sebelum dia boleh memeluk agama Islam.

(4) Jika salah seorang atau kedua-dua ibu bapa orang belum dewasa itu masih hidup, tetapi ada orang lain yang telah dilantik menjadi penjaganya, maka dia hendaklah mendapat keizinan bertulis daripada penjaga itu (selain ibu bapanya) sebelum dia boleh memeluk agama Islam.

(5) Jika kedua-dua ibu bapa orang belum dewasa itu telah meninggal dunia, dia hendaklah mendapat keizinan penjaganya sebelum dia boleh memeluk agama Islam.

7 [1980] 1 *MLJ* 300.

8 [2000] 7 *MLJ* 547.

9 [1994] 3 *MLJ* 117.

10 [1980] 1 *MLJ* 300.

11 [2005] 2 *CLJ* 309.

mengesahkan pemelukan Islam anak-anaknya yang berumur di bawah 18 tahun, mengikut agama baharu ibunya, iaitu agama Islam. Mahkamah tinggi sivil dalam keputusannya menegaskan bahawa keputusan mahkamah syariah yang memutuskan agama kanak-kanak tersebut ialah Islam, mengikut agama ibunya adalah dibenarkan dan tidak dianggap menyalahi peruntukan Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan.

Selepas pindaan dibuat, keputusan beberapa kes seterusnya menunjukkan bahawa pemelukan Islam salah seorang daripada pasangan tidak secara automatik menjadikan anak-anak hasil perkahwinan sivil yang berumur di bawah 18 tahun menjadi Muslim. Prosedurnya ialah pemelukan Islam kanak-kanak tersebut perlu didaftarkan secara berasingan daripada pemelukan Islam ibu atau bapanya. Sekiranya ibu atau bapanya yang memeluk agama Islam tidak mendaftarkan anak-anak mereka sebagai memeluk agama Islam, agama anak-anak tersebut akan kekal dengan agama asalnya.

Peruntukan perundangan baharu adalah seperti yang tercatat dalam seksyen 117 Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Selangor) 2003 yang menyatakan kelayakan seseorang untuk menganut agama Islam adalah seperti yang berikut:

Bagi maksud Bahagian ini, seseorang yang tidak beragama Islam boleh memeluk agama Islam jika dia sempurna akal dan—

- (a) sudah mencapai umur lapan belas tahun; atau
- (b) jika dia belum mencapai umur lapan belas tahun, ibu dan bapa atau penjaganya mengizinkan pemelukan agama Islam olehnya.

Pendekatan ini boleh dilihat contohnya dalam kes *Shamala Sathiyayaseelan lwn Dr. Jeyaganesh C Mogarajah & Anor*¹² [2004] 2 CLJ 416. Dalam kes ini, pihak bapa memeluk agama Islam pada 19 November 2002 dan enam hari selepasnya, iaitu pada 25 November 2002, beliau membawa anaknya memeluk agama Islam. Hakim Dato' Faiza Tamby Chik semasa mengulas kes ini menyatakan bahawa pemelukan Islam kanak-kanak tersebut tidak berlaku secara automatik kerana mereka memeluk Islam enam hari selepas bapanya memeluk agama Islam.

Peruntukan perundangan sedemikian selari dengan Perlembagaan Persekutuan yang mempunyai roh Islam apabila membenarkan ibu atau bapa yang memeluk agama Islam mendaftarkan anak-anak mereka yang berusia di bawah lapan belas tahun sebagai seorang Islam. Mahkamah

12 [2004] 2 CLJ 416.

tinggi dalam kes *Nedunchelian V. Uthiradam lwn Nurshafiqah Mah Singai Annal & Ors*¹³ [2005] 2 *CLJ* 309 berpandangan bahawa peruntukan perundangan sedemikian, yang membenarkan anak-anak menukar agama berdasarkan keizinan salah seorang ibu atau bapanya adalah selari dengan pentafsiran kebebasan agama anak-anak yang dinyatakan dalam Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan.

Dalam penghakimannya, Hakim Syed Ahmad Helmy menyatakan:

Then four children, being below 18 years of age and statutorily prohibited from electing the religion of their choice were merely following the religion of their mother who had converted to Islam. That was permissible and did not in any way offend the provisions of article. 12(4) of the Constitution. Further s. 2 (1) of the Islamic Family Law Enactment 1990 (Johore) conferred the Syariah Court jurisdiction over the four children. Case authorities too have repeatedly stressed and established that the High Court in its civil jurisdiction cannot challenge, dispute, vary, strike out, declare and /or injunct the execution of an order of the Syariah Court.

Jika dirujuk kepada kes yang diputuskan di mahkamah agung dalam kes *Teo Eng Huat lwn Kadi Pasir Mas Kelantan & Majlis Agama Islam*¹⁴ [1990] 2 *MLJ* 228 atau kes *Susie Teoh*, kebebasan beragama bagi kanak-kanak bermaksud melalui keizinan salah seorang ibu atau bapanya. Hakim dalam kes ini dengan jelas memberikan definisi *parent* sebagai *single parent*, yang memberikan maksud keizinan daripada salah seorang ibu atau bapa memadai untuk membolehkan kanak-kanak menukar agamanya. Walau bagaimanapun, hanya fakta kes ini agak berbeza kerana kanak-kanak yang terlibat ingin memeluk agama Islam atas kehendaknya meskipun belum mencapai umur 18 tahun, tetapi dianggap telah baligh mengikut hukum syarak, sedangkan ibu dan bapanya beragama Buddha.

Dalam kes *Shamala Sathiyaseelan lwn Dr. Jeyaganesh C Mogarajah & Anor*¹⁵ [2004] 2 *CLJ* 416, seorang ibu yang beragama Hindu memohon deklarasi mahkamah agar pemeluk Islam dua orang anaknya yang dibuat oleh suaminya yang telah memeluk agama Islam dibatalkan kerana dilakukan tanpa kebenarannya. Pihak suami kemudiannya membuat bantahan awal terhadap bidang kuasa mahkamah sivil yang mendengar kes tersebut. Dalam memutuskan kes ini, mahkamah memutuskan bahawa:

13 [2005] 2 *CLJ* 309.

14 [1990] 2 *MLJ* 228.

15 [2004] 2 *CLJ* 416.

The use of the singular word “parent” in both art. 12(4) of the Federal Constitution and S. 95(B) OF the Administration of Islamic Law (Federal Territories) Act 1933 (Act 505) renders the consent of a single parent enough to validate the conversion of a minor to Islam. Section 5 of the Guardianship of Infants Act (Act 351) on equality of parental rights did not apply to the husband by virtue of s. 1(3) of the same as he was now a Muslim.

Dalam kes Shamala ini, hakim memutuskan bahawa plaintif, seorang wanita beragama Hindu diberikan hak jagaan harian terhadap kedua-dua anaknya yang berumur tiga tahun setengah dan 10 bulan, yang beragama Islam selepas dibawa memeluk Islam oleh pihak bapa yang beragama Islam. Hakim juga memberikan hak pemeliharaan secara bersama kepada kedua-dua plaintif dan defendan yang merupakan ibu dan bapa kepada kanak-kanak tersebut dan turut memberikan hak lawatan kepada defendan yang telah beragama Islam. Defendan juga diperintahkan membayar nafkah kepada anak-anak tersebut. Walaupun plaintif mendapat hak jagaan terhadap anak-anak tersebut, namun mahkamah memutuskan bahawa beliau tidak boleh menukar agama anak-anak yang telah memeluk Islam hasil usaha si bapa. Mahkamah juga mengingatkan beliau bahawa perintah jagaan itu akan tamat jika ada bukti yang jelas bahawa plaintif cuba mempengaruhi anak-anaknya kepada agama, selain Islam.

Kes ini menunjukkan kesukaran yang dihadapi oleh hakim dalam memutuskan kes hak pemeliharaan anak yang lahir daripada sebuah perkahwinan bukan Islam selepas salah seorang ibu atau bapa memeluk Islam dan mengislamkan sekali anak-anak yang masih di bawah umur. Keputusan tersebut merupakan suatu keputusan bijak yang dibuat oleh Hakim Dato’ Faiza Tamby Chik kerana keputusan tersebut sukar untuk dibuat, sensitif dan mungkin boleh disalahertikan (Mehrur Siraj, 2012).¹⁶

Mohamed Azam Mohamed Adil (2014) semasa mengulas keputusan kes ini berpandangan bahawa keputusan Dato’ Faiza ini berlandaskan undang-undang Islam. Walau bagaimanapun, hakim tidak membuat perincian berkenaan garis panduan yang perlu dipatuhi untuk memastikan ibu yang bukan beragama Islam mematuhi larangan yang diarahkan oleh mahkamah¹⁷.

Sebahagian pengkaji undang-undang, termasuklah Zainul Rijal dan Nur Hidayah (2009) berpandangan bahawa keputusan yang memutuskan agama anak-anak yang berusia di bawah 18 tahun mengikut agama pihak

16 Mehrur Siraj, 2012. *Conflict of Laws in Child Custody Cases*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

17 Mohamed Azam Mohamed Adil, 2014. *Penentuan Agama dan Hak Penjagaan Kanak-kanak Menurut Undang-undang Islam*. Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia, hlm. 11.

ibu atau bapanya yang beragama Islam adalah berasaskan kedudukan Islam sebagai agama Persekutuan Malaysia yang bertepatan dengan hukum syarak. Pendapat yang sama diletakkan sebagai salah satu item dalam Resolusi Klinik Hukum Syarak Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia yang diputuskan pada 28 Mei 2009. Resolusi tersebut mengambil pendapat yang dipegang oleh mazhab Shafii. Walau bagaimanapun, resolusi tersebut menegaskan bahawa mahkamah syariah berhak menentukan pendapat mazhab mana yang hendak diputuskan dalam perbicaraan kes berkenaan status agama anak-anak tersebut. Seterusnya Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia Ke-87 yang bersidang pada 23-25 Jun 2009 semasa membincangkan status agama anak bawah umur selepas salah seorang daripada pasangan memeluk Islam memutuskan bahawa:

1. Apabila salah seorang ibu atau bapa memeluk Islam, agama anak di bawah umur juga adalah Islam dan penjagaan anak hendaklah diletakkan di bawah ibu atau bapa yang beragama Islam.
2. Oleh yang demikian apabila salah seorang daripada pasangan (ibu atau bapa) memeluk agama Islam, status agama bagi anak bawah umur pasangan adalah secara langsung beragama Islam.
3. Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan yang memperuntukkan bahawa agama seseorang yang di bawah umur 18 tahun ditetapkan oleh ibu atau bapa atau penjaga yang tidak perlu dipinda.

Kes terkini, iaitu *Indira Gandhi a/p Mutho lwn Pengarah Jabatan Agama Islam Perak & Ors*¹⁸ [2013] 5 *MLJ* 555 merupakan salah satu kes yang mempunyai rentetan yang sama dengan kes Shamala dan Subashini. Dalam kes Indira, pengislaman ketiga-tiga anak pemohon yang berumur satu tahun, 10 tahun dan 11 tahun dibuat hasil keizinan dan usaha pihak bapa (defendan) tanpa dimaklumkan terlebih dahulu kepada si ibu (pemohon). Defendan memeluk Islam pada 11 Mac 2009 di Bahagian Dakwah, Jabatan Agama Islam Perak, manakala pengislaman anak-anaknya dilakukan pada 2 April 2009. Kemudiannya, defendan memohon perintah jagaan sementara daripada Mahkamah Tinggi Syariah Ipoh. Pemohon kemudiannya membuat semakan kehakiman di Mahkamah Tinggi Sivil Ipoh yang antara lain memohon satu deklarasi bahawa sijil pemeluk Islam yang dikeluarkan atas nama anak-anaknya adalah terbatal dan tidak sah kerana bercanggah

18 [2013] 5 *MLJ* 555.

dengan seksyen 106(b) Enakmen Pentadbiran Agama Islam Perak 2004 dan juga seksyen 5 dan 11 Akta Penjagaan Kanak-kanak 1961. Pemohon juga memohon supaya Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan dibaca bersama dengan Perkara 8(2) Perlembagaan mengenai hak kesamarataan ibu dan bapa. Pemohon seterusnya membuat satu deklarasikan bahawa kanak-kanak tersebut tidak memeluk agama Islam secara sah menurut undang-undang.

Pertikaian berlaku antara kedua-dua pihak dan isu tentang hak kebebasan diri serta bidang kuasa mahkamah yang berkeelayakan memutuskan kes dijadikan sebagai senjata utama dalam mempertahankan hujah masing-masing. Kes ini menyaksikan hakim mahkamah sivil telah membuat keputusan memihak kepada pemohon dan mengisytiharkan pemelukan Islam kanak-kanak tersebut bercanggah dengan undang-undang. Tafsiran hakim antara lain menyebut bahawa keputusan pihak berkuasa agama dalam membenarkan, mengakui dan mengesahkan penukaran anak-anak untuk beragama Islam adalah tidak mempunyai keabsahan dari sudut undang-undang. Hal ini demikian kerana Perkara 11 Perlembagaan Persekutuan yang menyatakan hak bagi setiap orang untuk menganut dan mengamalkan agamanya telah dilanggar. Dalam kes ini, mahkamah menyatakan bahawa Perkara 11 sepatutnya dibaca bersama-sama dengan Perkara 5(1) mengenai hak kebebasan diri dan Perkara 3(1) yang merujuk agama lain boleh diamalkan di mana-mana bahagian Persekutuan.

Pendekatan hakim dalam kes ini juga menunjukkan bahawa beberapa norma antarabangsa dan hak asasi manusia menjadi aspek yang perlu diutamakan, melangkaui peruntukan Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan, Akta Penjagaan Kanak-kanak 1961 dan tafsiran seksyen 96 dan 106 Enakmen Pentadbiran Agama Islam Perak 2004. Oleh itu, atas dasar bangsa, agama dan jantina, tindakan defendan menukar agama anak tanpa kebenaran isteri dianggap melanggar Perkara 8(2) Perlembagaan tersebut. Jelasnya, hakim telah memberikan tafsiran yang melangkaui jangkauan kerana tidak menyentuh tentang peruntukan Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan yang ditafsirkan dalam kes-kes lain bahawa keizinan salah seorang daripada pasangan sama ada ibu atau bapa sahaja memadai untuk membolehkan kanak-kanak tersebut memeluk agama Islam.

Jika dianalisis, tafsiran kepada Perkara 12(4) Perlembagaan Persekutuan serta peruntukan undang-undang Islam yang terdapat di negeri-negeri adalah lebih bertepatan dalam memutuskan isu mengenai penentuan status agama kanak-kanak di bawah umur. Hal ini demikian kerana perkara 12(4) tentang peruntukan khusus terhadap agama bagi seseorang yang di bawah umur 18 tahun ditetapkan oleh ibu, bapa atau penjaganya. Sebaliknya

dalam kes ini, tafsiran yang diberikan hakim lebih melihat kepada aspek kebebasan diri secara menyeluruh kepada diri seseorang, termasuk dalam menentukan status agama kanak-kanak di bawah umur.

Tun Abdul Hamid Mohamad, mantan Ketua Hakim Negara Malaysia, semasa mengulas kes Indra Ghandi menyatakan bahawa penghakiman kes tersebut perlu membuat pertimbangan menurut hukum syarak kerana terdapat isu sengketa undang-undang (*conflict of law*). Walaupun mungkin keputusannya akan sama, tetapi perlu diberikan pertimbangan. Menurut Tun Abdul Hamid, rujukan kepada *Universal Declaration of Human Rights (UDHR)* perlu dibuat secara berhati-hati agar tidak bercanggah dengan prinsip dalam Perlembagaan Persekutuan. Beliau menyatakan kekhuatirannya terhadap keghairahan para hakim yang menerima pakai norma antarabangsa atau meletakkan peruntukan *UHRD* lebih utama daripada peruntukan Perlembagaan Persekutuan¹⁹.

KESIMPULAN

Berdasarkan perbincangan, langkah awal yang perlu diambil adalah dengan mengisytiharkan pemeluk Islam pihak yang memeluk agama Islam agar pihak yang tidak menukar agamanya jelas tentang status perkahwinan mereka yang boleh dibubarkan dengan menfailkan permohonan perceraian di bawah seksyen 51 AMU. Sekiranya perkara pemeluk Islam atau pertukaran agama boleh dikuatkuasakan secara perundangan, pindaan terhadap seksyen 51 AMU akan lebih memberikan manfaat. Seksyen 51 AMU perlu dipinda dengan memberikan hak sama rata dalam kalangan pasangan yang telah mengikat perkahwinannya menurut undang-undang sivil atau AMU bagi membolehkan mana-mana pihak yang terlibat membuat permohonan perceraian atas alasan pertukaran agama di bawah seksyen 51. Hal ini bermaksud setiap individu yang telah menukar agama asalnya kepada agama Islam perlu terlebih dahulu mengisytiharkan pemeluk Islamnya menerusi permohonan pendaftaran memeluk agama Islam di bawah majlis agama Islam negeri berkaitan. Prosedur seterusnya ialah mana-mana pihak daripada perkahwinan sivil tersebut mempunyai hak yang sama untuk membuat permohonan di mahkamah sivil. Penyelesaian sedemikian adalah bersesuaian dengan cadangan yang pernah dikemukakan oleh Almarhum Profesor Ahmad Ibrahim lebih kurang 24 tahun lalu supaya seksyen 51 AMU dipinda bagi memberikan ruang kepada

19 Abdul Hamid Mohamad, 2013. "Hak Asasi: Peranan dan Fungsi dari Perspektif Perlembagaan Malaysia". Kertas kerja dalam Forum Hak Asasi Sejagat, anjuran Majlis Universiti Islam Malaysia (MUIM) dengan Kerjasama Jabatan Kehakiman Islam Malaysia (JAKIM), Hotel Marriot, Putrajaya.

kedua-dua pihak suami isteri mendapat remedi di mahkamah. Pendekatan ini disokong oleh ramai penganalisis perundangan terkini seperti Noor Aziah Awal dan Nora Abdul Hak (2009).

Forum yang layak untuk membicarakan kes tersebut wajar dikekalkan kepada mahkamah sivil. Pendapat oleh Zainul Rijal dan Nurhidayah yang mencadangkan supaya mana-mana pihak seharusnya dibenarkan memilih untuk mengambil tindakan dengan membuat permohonan pembubaran di mahkamah syariah, seperti yang diamalkan dalam sistem perundangan di negara Brunei Darussalam, dianggap tidak bersesuaian dengan konteks sistem kehakiman dan bidang kuasa antara mahkamah sivil dengan mahkamah syariah di Malaysia. Hal ini demikian kerana dari aspek struktur dan bidang kuasa mahkamah di Malaysia, sekiranya mahkamah syariah menjadi forum yang layak untuk membicarakan kes sedemikian, akan menyebabkan perubahan struktur bidang kuasa mahkamah yang perlu dibuat melalui prosedur pindaan Perlembagaan dan lazimnya akan melibatkan masa yang agak lama, sedangkan isu pertukaran agama ini merupakan suatu isu kontemporari yang perlu diselesaikan segera.

Berkenaan kebimbangan sesetengah pihak bahawa perbicaraan yang berlangsung dalam mahkamah sivil akan meminggirkan pemakaian undang-undang Islam terhadap pihak Islam. Muhamed Azam mencadangkan agar kes sedemikian seharusnya diputuskan dalam forum khas seperti Jawatankuasa Kehakiman yang ditubuhkan oleh Majlis Raja-Raja untuk membicarakan kes kekeluargaan yang melibatkan pihak berlainan agama. Disarankan juga agar skop bidang kuasa jawatankuasa tersebut tidak hanya terhad kepada mahkamah sivil ataupun mahkamah syariah sahaja, tetapi melangkaui isu-isu lain yang relevan kerana tujuan penubuhannya adalah untuk memutuskan konflik perundangan yang berlaku di negara kita. Ahli yang dicadangkan menganggotai jawatankuasa tersebut ialah mereka yang arif dalam kedua-dua bidang, iaitu undang-undang Islam dan undang-undang sivil, termasuklah hakim dari mahkamah sivil dan mahkamah syariah. Kewujudan program Sarjana Muda Undang-undang secara perbandingan yang ditawarkan di Universiti Islam Antarabangsa Malaysia (UIAM) dan Universiti Sains Islam Antarabangsa Malaysia (USIM) melahirkan para graduan yang mempunyai latar belakang serta kemahiran dalam bidang undang-undang perbandingan. Oleh itu, kemahiran modal insan tersebut akan menyokong pelaksanaan jawatankuasa tersebut. Syor menubuhkan jawatankuasa khas ini juga kelihatan selari dengan pandangan Tun Abdul Hamid Mohamad, mantan Ketua Hakim Negara Malaysia yang melihat isu yang melibatkan konflik perundangan perlu mengambil kira undang-undang

sivil dan juga undang-undang Islam agar pihak yang terlibat berpuas hati dengan perbincangan yang dijalankan.

Sudah sampai masanya pihak kerajaan mengambil pendekatan tegas dalam menyelesaikan kemelut ini kerana jika masalah ini dibiarkan tanpa penyelesaian yang konkrit, bukan sahaja menimbulkan masalah kepada rakyat pelbagai kaum dan agama di Malaysia, bahkan yang lebih penting memberikan impak negatif kepada agama Islam sebagai agama rasmi negara.

RUJUKAN

Abdul Hamid Mohamad, 2013. "Hak Asasi: Peranan dan Fungsi dari Perspektif Perlembagaan Malaysia". Kertas kerja dalam Forum Hak Asasi Sejagat. Anjuran Majlis Universiti Islam Malaysia (MUIM) dengan kerjasama Jabatan Kehakiman Islam Malaysia (JAKIM), Hotel Marriot, Putrajaya.

Akta Membaharui Undang-undang (Perkahwinan dan Perceraian) 1976.

Akta Pencen 1980.

Akta Penjagaan Kanak-kanak 1961.

Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 Pindaan 2006 (Akta 303).

Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Selangor) 2003.

Enakmen Pentadbiran Agama Islam Perak 2004.

Enakmen Pentadbiran Perundangan Islam Selangor 1989.

Enakmen Pentadbiran Undang-undang Islam 1991.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Kedah 1984.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Kelantan 1983.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Melaka 1983.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 1983.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Pahang 1987.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Perak 1984.

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Perlis 2006 (Pindaan 2008).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Pulau Pinang 1985.

- Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Sabah 2004.
- Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Selangor 1984.
- Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Terengganu 1986.
- Eeswari Visuvalingam *lwn* Government of Malaysia [1990] 1 *MLJ* 86.
- Hamid Jusoh, 1991. *The Position of Islamic Law in The Malaysian Constitution with Special Reference to the Conversion Case in Family Law*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- <http://www.ukm.my/syariah/Resolusi/resolusi%20anak%20mualaf.pdf>. (Diakses pada 19 Jun 2013).
- Indira Gandhi a/p Mutho *lwn* Pengarah Jabatan Agama Islam Perak & Ors [2013] 5 *MLJ* 555.
- Isabela Madeline Roy dan Ors *lwn* Sarimah Low Abdullah & Ors [2005] 2 *MLJ* 521.
- Kaedah-kaedah Pentadbiran Perundangan Islam (Pemelukan Agama Islam Orang-orang Belum Dewasa) Selangor 1991.
- Khairani Husin dan Mohd. al-Adib Samuri, 2013. “Kerahsiaan Kemasukan Islam: Isu Undang-undang Berkaitan Kes-kes Pemelukan Islam Saudara Baru di Malaysia” dlm. Prosiding Kolokium Antarabangsa Siswazah Pengajian Islam (KASPI 2013). Bangi: Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kung Lim Siew Wan (P) *lwn* Choong Chee Kuan [2003] 6 *MLJ* 6.
- Mehrur Siraj, 2012. *Conflict of Laws in Child Custody Cases*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohamed Azam Mohamed Adil, 2014. *Penentuan Agama dan Hak Penjagaan Kanak-kanak Menurut Undang-undang Islam*. Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Nedunchelian V Uthiradam *lwn* Nur Shafiqah Mah Singai Annal & Ors [2005] 2 *CLJ* 309.
- Ng Swee Pian *lwn* Abdul Wahid dan Seorang Lagi [1992] 2 *MLJ* 425.
- Noor Aziah Mohd. Awal, 2007. “Perceraian” dlm. Shamsuddin Suhor dan Noor Aziah Mohd. Awal (ed.), *Undang-undang Keluarga (Sivil)*. Jilid 9. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, hlm. 85-121.
- Noor Aziah Mohd. Awal, 2007. “Penjagaan dan Pemeliharaan Anak” dlm. Shamsuddin Suhor dan Noor Aziah Mohd. Awal (ed.), *Undang-undang Keluarga (Sivil)*. Jilid 9. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, hlm. 142-77.

- Noor Aziah Mohd. Awal, "Child's Right to Religion in Malaysia: An Overview" dlm. *IKIM Law Journal* 9:1, 2005.
- Nora Abdul Hak, 2009. "A Cross-Border Marriage: Rights of a Wife after Divorce in the case of Conversion to Islam under the Malaysian Family Law". Kertas kerja 6th. Asian Law Institute Conference, Hong Kong, 29-30 Mei 2009.
- Nur Aisyah Suk bte Abdulah (commat) Asukwinder Kaur a/l Sajhan Singh lwn Harjeet Singh [2000] 7 *MLJ* 547.
- Pedley lwn Majlis Ugama Islam Pulau Pinang [1990] 2 *MLJ* 307.
- Shamala a/p Sathiyaseelan lwn Dr. Jeyaganesh a/l C. Mogarajag [2004] 2 *MLJ* 241. Mahkamah tinggi sivil.
- Tan Sung Mooi lwn Too Miew Kim [1994] 3 *MLJ* 117.
- Teo Eng Huat lwn Kadi Pasir Mas Kelantan & Majlis Agama Islam [1990] 2 *MLJ* 228
- Viswalingam lwn Viswalingam [1980] 1 *MLJ* 300.
- Zainul Rijal Abu Bakar dan Nur Hidayah Mohd Hashim, "Kedudukan Kebajikan dan Hak Anak Bukan Islam apabila Ibu atau bapa Memeluk Islam: Pendekatan Perundangan Syariah dan Perlembagaan Malaysia" dlm. *Shariah Law Report* 3, 2009.